

ĮVADAS

1918 m. lapkričio 11 d. Pikardijos miške netoli Kompjeno, Prancūzijoje, sudarytos paliaubos baigė ilgiau kaip ketverius metus trukusias nuožiausias kovas, kokias tik yra regėjusi žmonija. Bet ne visai Europai vienodai Kompjeno paliaubos reiškė prievartos ir destruktijos pabaigą. Žlugusiose Romanovų, Osmanų, Habsburgų, Hohenzollernų monarchijose prasidėjo kovos dėl valdžios ir nacionalinių sąjūdžių bei socialistinių idėjų inspiruoti politiniai pokyčiai. Didžiulėje erdvėje nuo Arkties vandenyno iki Viduržemio jūros prieš karą ir per karą iškilę naujieji politiniai elitai, pasitelkę demokratijos, tautos atstovavimo, socialinės lygybės šūkius, bandė įgyvendinti naujų politinių darinių atkūrimo / įkūrimo idėjas, ir tie bandymai beveik nuo pat pradžių susidūrė su bolševikų Rusijos iššūkiu.

16

Europos vakaruose susitarimas, pasirašytas Kompjene, įtvirtino ne tik kovos veiksmų pabaigą, bet ir gana aiškią naują galių tvarką: Vokietija tapo faktine karo pralaimėtoja, Antantės valstybės su Prancūzija pirmame plane išėjo iš karo kaip nugalėtojos. Tačiau Europos rytuose padėtis tuo metu nebuvo tokia vienaprasmė. Didžiulėje Vokietijos okupuotoje teritorijoje nuo Revalio (rus. Revelis, dab. Talinas) iki Kijevo lapkričio 10–13 d. revoliucingai nusiteikę Vokietijos kareiviai sudarė savo tarybas (*Soldatenräte*). Be kraujo praliejimo jos perėmė valdžią Dorpate (rus. Jurjevas, dab. Tartu), Rygoje, Mintaujoje (Jelgavoje), Diunaburge (rus. Dvinskas, dab. Daugpilis), Kaune, Vilniuje, Gardine, Minske ir kituose miestuose; revoliucinės nuotaikos sklido ir tarp Revalyje, Rygoje, Liepojoje dislokuotų karo jūreivių¹. Lietuvos Taryba deklaravo nepriklausomybę dar 1917 m. gruodžio 11 d., o paskui darsyk 1918 m. vasario 16 dieną. Estijos tautos tarybos (*Ajutine Maanõukogu*) Gelbėjimo komitetas 1918 m. vasario 24 d. irgi paskelbė Estijos nepriklausomybės manifestą. Bet estams ir latviams, nors ir neproporcingai, buvo atstovaujama ir 1918 m. balandžio mėn. Liflandijos, Estlandijos, Rygos ir Ėzelio (Saremos) salos atstovų sudarytame jungtiniame landesrate (*Vereinigter Landesrat*). Likus vos kelioms dienoms iki Kompjeno paliaubų, lapkričio 5–8 d., šis landesratas Rygoje susirinko į paskutinį posėdį, kuriame išsakė norą kartu su kovo mėn. atkurtos Kuršo hercogystės (*Herzogtum Kurland*) atstovais, prijungiant Latgalą ir Petserių (Pečiorų) sritį, formuoti vieną Baltijos valstybę (*Baltischer Staat*), ir tuo tikslu sukūrė Regentų tarybą. Vokietijos kaizeris Kuršo hercogystę ir Lietuvą (1917 m. gruodžio 11 d. deklaracijos sąlygomis) buvo pripažinęs jau 1918 m. kovo mėn., o rugsėjo 22 d. suteikė pripažinimą ir Liflandijai, Estlandijai, Rygai bei Ėzeliui. Nors 1918 m. lapkričio 9 d. Vilhelmas II sosto atsisakė, jo pripažinti politiniai dariniai savo nepriklausomą egzistavimą vylėsi tęsti.

¹ Plačiau žr. KLUGE, Ulrich. *Soldatenräte und Revolution. Studien zur Militärpolitik in Deutschland 1918/19*. Göttingen, 1975, S. 94–105.

Tiesa, Kompjeno paliaubos šį jų pasiryžimą keitė, tad būtų klaidinga manyti, jog padėčiai rytuose jos neturėjo jokios įtakos. Pirma, paliaubų § 12 nustatė, kad Vokietijos kariuomenė bus atitraukta iš buvusių Rusijos kraštų, kuriuos Vokietija okupavo per karą, kai tik sąjungininkai manys esant „tinkamą momentą“. Tačiau ilgo karo, revoliucijos Vokietijoje, pralaimėjimo nuotaikų ir socialistinių idėjų gerokai išklabinotos disciplinos karinius dalinius pradėta atitraukti dar lapkričio mėnesį, visai nelaukiant sąjungininkų sankcijos. Dėl to lapkričio–gruodžio mėn. teritorija, į kurią pretendavo estų, latvių ir lietuvių nacionalinės vyriausybės, kimšte prisikimšo šioms vyriausybėms nelojalių karių: Lietuvos karinėje gubernijoje (*Militärgouvernement Litauen*) dislokuotus Ober Osto dalinius papildė iš dabartinės Baltarusijos atitraukiama X armija, o Estlandijoje, Liflandijoje ir Latgaloje tebebuvo dislokuota gerokai pajėgesnė VIII armija. Tiesa, demokratinės Vokietijos vyriausybės specialiai paskirti įgaliotiniai (*Generalbevollmächtigte*) – Ludwigas Zimmerle Lietuvai ir Augustas Winnigas buvusioms Rusijos Pabaltijo gubernijoms – parėmė estų, latvių ir lietuvių nacionalines vyriausybes. L. Zimmerle sutiko, kad lietuviai pradėtų formuoti karinius dalinius. Estijos laikinoji vyriausybė (*Eesti ajutine valitsus*), kuriai vadovauti buvo paskirtas ką tik iš įkalinimo paleistas Konstantinas Pātsas, lapkričio 19 d. Rygoje su A. Winnigu sudarė sutartį, pagal kurią Vokietija leido jai perimti estų etnografinės srities kontrolę. Panašiai lapkričio 25–26 d. A. Winnigas sutiko, kad latvių etnografinės srities kontrolę perimtų Kārlio Ulmanio vyriausybė². Bet šis palankumas buvo demonstruojamas iš išskaičiavimo. Su juo nebūtinai sutapo vietinių vokiečių ambicijos³, jau nekalbant apie karo įkaitintas ir atvėsti dar nespėjusias ekspansionistines užmačias, kurių reiškių būta tiek Vokietijos kariuomenėje, tiek ir jos valdžios sluoksniuose. Antai idėją, kad šioms užmačioms paremti atitraukiamus dalinius reikia pakeisti savanorių daliniais, pasiryžusiais kovoti su bolševizmu ir už Vokietijos įtaką rytuose, X armijos vadas inf. gen. Erichas von Falkenhaynas suformulavo jau 1918 m. lapkričio 14 dieną⁴.

Tačiau Kompjeno paliaubos keitė padėtį ne vien šia prasme. Pagal paliaubų § 15, Vokietija turėjo pripažinti anuliuojanti 1918 m. kovo 3 d. su bolševikų Rusija sudarytą Brest Litovsko taikos sutartį. Rusijoje bolševikų įsteigtas aukščiausiasis valdžios organas – Visos Rusijos centro vykdomasis komitetas – netruko į tai reaguoti. Jau

² Tiesa, šiuo atveju buvo numatyta, kad laikinajai vyriausybei valdžia bus perduota „atsižvelgiant į detalesnius susitarimus“ (*nach Maßgabe näherer Vereinbarungen*), o Latvijos laikinoji vyriausybė pripažinta laikinai, kol galutinį sprendimą šiuo klausimu suformuluos taikos konferencija. Žr. VOLKMANN, Hans-Erich. Probleme des deutsch-lettischen Verhältnisses zwischen Compiègne und Versailles. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1965, Jhg. 14, Hf. 4, S. 715–716. Sutarties su Estijos laikinąja vyriausybe turinį žr. VOLKMANN, Hans-Erich. Das Deutsche Reich und die baltischen Staaten 1918 bis 1920. In *Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten: Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1918–1920*. Hrsg. von Jürgen von HEHN, Hans von RIMSCHA, Hellmuth WEISS. Marburg an der Lahn, 1977, S. 381–382.

³ Išsamiai apie jas žr. TAUBE, Arved, Freiherr, von. Von Brest-Litovsk bis Libau. Die baltisch-deutsche Führungsschicht und die Mächte in den Jahren 1918/1919. In *Von den baltischen Provinzen...*, S. 70–236.

⁴ *Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps*. Bd. 1: *Die Rückführung des Ostheeres*. Hrsg. von der Forschungsanstalt für Kriegs- und Heeresgeschichte. Berlin, 1936, S. 116.

lapkričio 13 d. jis paskelbė, kad Brest Litovsko taikos sutarties sąlygos „nustojo galios ir reikšmės“, atskirai pažymėjo, kad nebegalioja ir visi sutarties punktai, kuriais Rusija pripažino dalies savo teritorijų atsisakymą. Bolševikai pakvietė Rusijos, Liflandijos, Estlandijos, Lenkijos, Lietuvos, Ukrainos, Finlandijos, Krymo ir Kaukazo darbininkus pačius spręsti savo likimą⁵. Ką tai reiškė praktikoje, paaiškėjo jau po kelių dienų, kai VII armija gavo Raudonosios armijos vado įsakymą užimti Pskovą ir Narvą, o naujai suformuota Vakarų armija – rytinės dabartinės Baltarusijos teritorijas, iš kurių traukėsi vokiečių X armija⁶.

Būtent bolševikų bandymas perimti nuo senosios Rusijos atskilusius jos buvusios „vakarinius pakraščius“ tapo svarbiausiu iššūkiu bet kokioms alternatyvioms politinėms projekcijoms, kurias šiuose „pakraščiuose“ bandyta realizuoti. Pirminiu etapu bolševikų užmačias dar stabdė ten sutelktas Vokietijos karinis kontingentas. Ir tai tik todėl, kad buvo nedelsiant imtasi keisti nebeįėjusias kariauti pajėgas naujomis arba savanoriais, 1919 m. sausio 4 d. nutarta stabdyti VIII ir X armijų atsitraukimą, gavus Antantės valstybių reikalavimą⁷, o vadovavimą visam kontingentui pavyko perimti Rytų Prūsijoje sausio viduryje vietoje Ober Osto sudarytai *Oberkommando [Grenzschutz] Nord* (Šiaurės [pasienio apsaugos] Vyriausiajai vadovybei). Antai pirmąjį bolševikų Rusijos VII armijos bandymą užimti Narvą 1918 m. lapkričio 22 d. vokiečių daliniai dar atrėmė, bet vokiečiams perdavus estų gyvenamosios teritorijos kontrolę į K. Pätso vyriausybės rankas, naujo raudonųjų puolimo lapkričio 28–29 d. Narva neatlaikė: Estijos nacionalinei vyriausybei lojalūs nereguliarūs (*Kaitseliit*) ir reguliarūs kariniai daliniai tuo metu dar tik buvo kuriami. Latvijoje, nors lapkričio 18 d. prieš vieną dieną sudaryta Latvijos tautos taryba (*Tautas padome*) ir naujai suformuota Latvijos vyriausybė kreipėsi į gyventojus (*Latwijas pilsonem!*) deklaruodamos nepriklausomybę, teritorijos, į kurią pretendavo ši vyriausybė, gynyba nuo bolševikų faktiškai buvo palikta vokiečių rankose. Oficialiai tą numatė gruodžio 29 d. su A. Winnigu sudarytas susitarimas. Panaši padėtis buvo Lietuvoje. Lietuvos Valstybės Taryba ir jos lapkričio pradžioje sudarytas Augustino Voldemaro ministrų kabinetas dar spalio pabaigoje suaktyvino veiksmus teritorijos, į kurią pretendavo, kontrolei perimti. Kariuomenė buvo pradėta kurti, o metų pabaigoje kreiptasi į Lietuvos piliečius su kvietimu stoti ginti Lietuvą⁸. Tačiau iki 1919 m. vidurio šios teritorijos gynyba nuo bolševikų didele dalimi priklausė nuo vokiečių karinių dalinių: iš X armijos likučių sudaryto Landvero korpuso bei Savanorių rezervo korpuso, kurio pagrindiniai junginiai buvo 45-oji rezervo ir 46-oji Saksonijos savanorių landvero divizijos.

⁵ Декреты советской власти. Т. IV: 10 ноября 1918 г. – 31 марта 1919 г. Москва, 1968, с. 15–18.

⁶ Директивы Главного командования Красной армии (1917–1920): сборник документов. Отв. сост. Т. Ф. КАРЯЕВА. Москва, 1969, с. 172–177.

⁷ Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen..., S. 121.

⁸ Į Lietuvos piliečius. *Lietuvos aidas*, 1918-12-29, nr. 165 (213), p. 2.

1918 m. pabaigoje Raudonoji armija užėmė Narvą ir Tartu, o 1919 m. sausio pirmosiomis dienomis – Vilnių ir Rygą. Vos jai įžengus į Narvą, Laikinis revoliucinis komitetas lapkričio 29 d. šiame mieste paskelbė Estlandijos darbo komunos įkūrimą ir komunos tarybai vadovauti iškėlė Jaaną Anveltą. Latvijos socialdemokratijos Centro Komiteto sudaryta Pēterio Stučkos vadovaujama laikinoji vyriausybė tarybų valdžią Latvijoje paskelbė 1918 m. gruodžio 17 d. Valkoje. Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos Centro Komiteto sudaryta laikinoji revoliucinė vyriausybė, kuriai vadovavo Vincas Mickevičius-Kapsukas, buvęs nacionalinio judėjimo aktyvistas, nuo socialistinių pažiūrų gravitavęs prie bolševizmo, atitinkamai 1918 m. gruodžio 19 d. Maskvoje (formaliai gruodžio 16 d. Vileikoje) paskelbė apie tarybų valdžią Lietuvoje. Vladimiras Leninas paragino Raudonąją armiją probolševikinėms vyriausybėms teikti visokeriopą pagalbą, nes tai, anot V. Lenino, šių kraštų „šovinistams atima galimybę mūsų pajėgų judėjimą traktuoti kaip okupaciją ir kuria palankią atmosferą jų tolesniam judėjimui“⁹. Sėkmingas raudonųjų puolimas grėsė visišku nacionalinių vyriausybių įtakos pašalinimu. K. Pätso kabinetui lojaliai kariuomenei išsaugoti Taliną ir palyginti greitai išstumti raudonuosius iš estų gyvenamų žemių padėjo dar atsitraukiančių vokiečių apginkluotą Rusijos baltųjų jėgų Pskovo (Šiaurės) korpusas, Suomijos savanoriai ir britų laivyno parama¹⁰. Į Kauną evakuotai Lietuvos Valstybės Tarybai ir vyriausybei teko kliautis vokiečių pagalba. O K. Ulmanio kabinetas evakavosi į Liepoją, kur po vokiečių karinių dalinių ir Baltijos landesvero 1919 m. balandžio 16 d. surengto perversmo, dviem su puse mėnesiams atvėrusio kelią konservatyviojo ir vokiečiams palankaus kunigo Andrievo Niedra'os vyriausybei, atrodė, kad jo istorija baigta.

Karas su bolševikų Rusija Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje vėliau tapo esminiu pasakojimo apie kovą dėl nepriklausomybės elementu. Tačiau 1918–1919 m. sandūroje raudonosios politinės projekcijos šiose šalyse visiškai neatrodė nerealios ir sulaukė dalies vietinių gyventojų palaikymo. Stipriau nei kitur jis reiškėsi Latvijoje, kur Raudonajai armijai talkino Latvijos raudonieji šauliai. Bet tapti bolševiku tuo metu nebuvo sudėtinga: tam visai nereikėjo būti nuosekliu Vladimiro Lenino idėjiniu sekėju; pakako pritarti lozungams, kurie, lyginant su padėtimi prieš Pirmąjį pasaulinį karą, atrodė ne ką revoliucinesni nei tie, kuriuos skelbė nacionalinių sąjūdžių iškeltos vyriausybės.

Jānio Šiliņš'o ir Igorio Kopytino (Kopōtin) straipsniai, kuriuos skelbiame šiame rinkinyje, ne tik pasakoja apie nuožmiausią karo tarp šių dviejų stovyklų etapą, bet ir paličia kintančio lojalumo klausimą, kurio aktualumas nesumenko iki pat 1920 metų.

⁹ Телеграмма В. И. Ленина Главкому И. И. Вацетису, 29.11.1918. In *Директивы Главного командования...*, с. 179.

¹⁰ Daugiau apie Estijos nepriklausomybės karą ir jo sąsajas su Rusijos pilietiniu karu žr.: BRÜGGEMANN, Karsten. *Die Gründung der Republik Estland und das Ende des „Einen und unteilbaren Rußland“*. Die Petrograder Front des Russischen Bürgerkriegs 1918–1920. Wiesbaden, 2002; BRÜGGEMANN, Karsten. "Foreign Rule" during the Estonian War of Independence 1918–1920: The Bolshevik Experiment of the "Estonian Worker's Commune". *Journal of Baltic Studies*, 2006, vol. 37, no. 2, pp. 210–226.

Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje nacionalinės vyriausybės rėmėjas, ypač pradiniame Raudonosios armijos įsiveržimo etape, galėjo tapti bolševikų valdžios rėmėju, o paskui vėl pakeisti lojalumą. Baltijos vokiečiai, kurie Estijoje kovojo su bolševikais likdami pavaldūs Estijos nacionalinės vyriausybės kariuomenei (*Baltenregiment*, Baltų pulko sudėtyje), visiškai nesirengė to daryti Latvijoje. *Anwerbestelle Baltenland* (Verbavimo į Baltijos žemę įstaiga) po A. Winnigo iniciatyvos prikviešti savanorių korpusų pavyko per kelis mėnesius Vokietijoje užverbuoti tūkstančius savanorių. Susijungę su Latvijoje suformuotais vokiečių savanorių kariniais daliniais (*Baltische Landeswehr* ir iš dalies Vokietijos VIII armijos karių suburta „Geležinė brigada“), jie kurį laiką bandė veikti savarankiškai, o 1919 m. gegužės 22 d. jiems pavyko užimti ir Rygą¹¹. Lenkai reiškė aiškias pretenzijas į 1918 m. gruodžio 20 d. formaliai panaikintos Lietuvos karinės gubernijos pietrytinę dalį, o 1919 m. vasarą bandė surengti perversmą ir likusioje Lietuvoje – panašų į tą, kokį 1918–1919 m. sandūroje jiems pavyko įgyvendinti Poznanės provincijoje, faktiškai perimtoje iš Vokietijos dar prieš Versalio taikos sutartį. Dar vieną lojalumo perspektyvą formavo Vakarų savanorių armija, susitelkusi iš Rusijos baltųjų formučių, bet daugiausia iš 1919 m. liepos mėn. prisijungusių vokiečių karinių dalinių, kurių didelė dalis pakriko po pralaimėjimo prie Cėsių (Vendeno). Iš tiesų tik 1920 m. tapo visiškai aišku, kad visi „alternatyvūs projektai“ Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje nebus įgyvendinti.

1920 m. Tarybų Rusija sudarė taikos sutartis: vasario mėn. su Estijos, liepos mėn. – su Lietuvos, o rugpjūčio mėn. – ir su Latvijos nacionalinėmis vyriausybėmis (pastaroji grįžo į Rygą tik po Strazdumuižos (Štrazdenhofo) paliaubų 1919 m. liepos 3 d., nors spalio–lapkričio mėn. vėl buvo laikinai išstumta Vakarų savanorių armijos). Nepaisant to, tai visiškai negarantavo šių vyriausybių dabar jau realiai pradėtų kurti valstybių saugumo. Apie tai byloja ir šio rinkinio šaltinių skiltyje skelbiami dokumentai – įvado į šaltinių publikaciją rengėjai Lietuvos pavyzdžiu kelia klausimą, ar baigėsi kova dėl nepriklausomybės 1920 metais, o jei ne, tai kada – klausimą, kuris gal kiek menkesniu mastu buvo aktualus ir Latvijai bei Estijai. Lygiai trys į rinkinį patekę straipsniai (Lina Kasparaitė-Balaišė, Waldemar Rezmer, Zenonas Norkus) kalba apie Lietuvą, bet nagrinėja su saugumo problema susijusius aspektus, kurie buvo būdingi ir Estijai bei Latvijai.

Lietuvos saugumo klausimą tarpukariu išskirtinesnį darė du veiksniai. Pirma, tai faktas, kad 1920 m. viduryje įsiplieskusiame kare su Lenkija taikos sutartis oficialiai sudaryta nebuvo. Turėdama 525 km faktinę sieną su Lenkija, Lietuva vadino ją „laikina administracine riba“ ir iki pat 1938 m. bent oficialiai su savo pietrytine kaimyne

¹¹ Apie politines projekcijas, susijusias su šiuo puolimu, daugiau žr.: WAITE, Robert G. L. *Vanguard of Nazism: the Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923*. Cambridge, MA, 1952; SCHULZE, Hagen. *Der Oststaat-Plan 1919. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1970, Jhg. 18, Hf. 2, S. 123–163; SAMMARTINO, Annemarie H. *The Impossible Border. Germany and the East, 1914–1922*. Ithaca and London, 2010, pp. 45–70.

nepalaikė diplomatinių santykių. 1920 m. rudens gen. Lucjano Želigowskio karinė operacija Vilniaus regione, po kurios Lenkija užėmė miestą, Lietuvoje laikytą sostine, devyniolika metų skatino lietuvių samprotavimus ir agitaciją dėl Vilniaus „atvadavimo“. Analizuojant Lietuvos karines strategijas tarpukariu, akivaizdu, kad 3-iajame dešimtmetyje Lenkija čia buvo laikoma kone vienintele potencialia priešininke. Šios strategijos implikavo ne vien gynybines, bet ir puolamąsias operacijas. Tiesa, jos planuotos tik platesnio konflikto regione atveju. Laikytasi nuomonės, kad Lenkijos sienos rytuose ateityje bus neišvengiamai koreguojamos, nes jos apie 200 km peržengė lenkų etnografines ribas, o milijonų ukrainiečių ir baltarusių Lenkijai ilgą laiką savo sudėtyje išlaikyti esą nepavyks. Ypač tikėtasi, kad Vilnių ir Gardiną lietuviams „atgauti“ gali padėti eventualus konfliktas tarp lenkų ir ukrainiečių. Visa tai lėmė, kad Maskvos taikos sutartis, 1920 m. sudaryta su Tarybų Rusija, nebuvo laikoma kovos dėl nacionalinės Lietuvos valstybės pabaiga, o Lenkija, bet ne TSRS, ilgą laiką Lietuvoje laikyta svarbiausia grėsme¹². Vėlyvąją susidūrimo su šia grėsme planavimo stadiją atskleidžia vienas šiame rinkinyje spausdinamų šaltinių – 1937 m. patvirtintas Lietuvos kariuomenės operacijų planas nr. 3 „L“ (Lenkija). Taigi, skirtingai nei Latvijoje ar Estijoje, Lietuvoje, nepaisant pagrindinės komunistų veiklos, TSRS iki pat 1939 m. rudens buvo regima kaip potenciali sąjungininkė.

Antrasis Lietuvos saugumo padėties išskirtinumą lėmęs veiksnys buvo Klaipėdos klausimas. 1923 m. Lietuvos vyriausybei pavyko įgyvendinti Klaipėdos prijungimo karinę ir diplomatinę operaciją. Nepaisant to, integruoti autonomiją išlaikiusį regioną, turint jame palyginti menką vietinių gyventojų palaikymą, jai buvo sudėtinga. Todėl kova dėl įsitvirtinimo Klaipėdoje, kova su vokiečių dominavimu šiame regione visą tarpukarį buvo reprezentuojama kaip sudėtinė kovos dėl nacionalinės Lietuvos valstybės dalis. Tiesa, ši kova vidinius šalies išteklius pirmiausia turėjo mobilizuoti kultūriniam lietuvių įsigalėjimui Klaipėdoje; karinei Vokietijos grėsmei Lietuvoje realiai pradėta rengtis tik 1933–1934 m., kai, nacionalsocialistams uzurpavus Vokietijos valdžią, situacijos Klaipėdoje kontrolė sparčiai slydo Lietuvos vyriausybei iš rankų.

Kitaip nei Lietuva, Latvija ir Estija tikėjo Lenkijos „supergalia“ ir aiškiai reflektavo, kad pagrindinė grėsmė ateityje lieka rytuose – tai TSRS. Tiesa, Latvija 4-ojo dešimtmečio pabaigoje jau taip pat svarstė galimus Vokietijos karinius veiksmus ir parengė operacijų planą „D“ (latv. *Dienvīdi*, liet. pietūs), pagal kurį ruošėsi gintis ant Dauguvos upės krantų. Tačiau, regis, daug aktualesnis Latvijai buvo planas „A“ (latv. *Austrumi*, liet. rytai), numatęs gynybą Latgaloje, Lubano ežero – Aiviekstės upės linijoje. Estija, nors taip pat vertino galimą vokiečių pavojų, pirmiausia irgi planavo karą su TSRS. Tokiu atveju estai numatė gintis pasienyje, kurį dengė ežerų virtinė, tad sutelkti sausumos

¹² Daugiau apie karinių grėsmių vertinimą Lietuvoje tarpukariu ir Lietuvos operacijų planus žr.: JOKUBAUSKAS, Vytautas. Lietuvos kariuomenės „R“ planas (1939–1940 m.). *Istorija*, 2014, t. XCIII, nr. 1, p. 5–47; JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014, p. 54–78, 299–329, 476–493.

pajėgas jiems būtų reikėję tik Narvos ir Petsarių ruožuose. Svarstyta, kaip, bendradarbiaujant su suomiais, minų užtvaramis ir jūrine artilerija blokuoti Suomijos įlanką ir taip „uždaryti“ TSRS karinį laivyną Kronštate. Tiesa, pridursime, kad Estija ir Latvija, nors pagrindinę grėsmę suprato vienodai ir 1923 m. lapkričio 1 d. net buvo sudariusios gynybinės sąjungos sutartį, faktiškai neįstengė savo gynybinių interesų suderinti¹³, o platesnės koalicijos galimybes regione nuo Lenkijos iki Suomijos palaidojo minėtoji gen. L. Želigowskio karinė operacija Vilniuje.

Nepaisant šių skirtumų, Estijos, Latvijos ir Lietuvos nacionalinių valstybių vyriausybėms buvo akivaizdu, kad 1920 m. įsigalėjęs „stabilumas“ gali būti laikinas. Estijoje šią nuojautą dar paskatino nesėkmingas komunistų bandymas surengti pučą 1924 m. gruodžio mėnesį. Bet ir Lietuvoje panašiu metu samprotauta: „mums [Lietuvai – aut.], karui ištikus, grėstų mirtinas smūgis, nuo kurio mus nieks neišgelbės, kaip niekas neišgelbėjo Gruzijos [turėta omenyje Tarybų Rusijos ir Turkijos invazija į Gruziją ir jos teritorijos pasidalijimas 1921 m. – aut.]“¹⁴. Todėl visos trys Baltijos šalys, kaip ir Suomija, rengėsi būsimam konfliktui ir darė tai ne vien investuodamos į karines pajėgas, ne vien planuodamos, kaip konkrečiai jų kariuomenės gins teritoriją, bet ir stiprindamos nacionalinės valstybės idėją apginti galinčias sukarintas organizacijas. Visose šalyse buvo formuojamos paramilitarinės struktūros, kurios stengėsi kuo daugiau piliečių įtraukti į krašto gynybos reikalus. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse šioms struktūroms priklausė nuo 3 iki 9 proc. gyventojų. Buvo propaguojamas tautinis militarizmas ir nuolat primenama karo grėsmė bei būtinybė jam ruoštis.

Antai Lietuvoje 4-ajame dešimtmetyje aktyviai kuriant teritorinės gynybos sistemą, remtasi prielaida, kad būsimas karas bus totalus ir įtraukiantis visą visuomenę. Todėl akcentuota partizaninės karybos metodų svarba būsimajame kare ir atitinkamai ugdytas karinis rengimas¹⁵. Šie įgūdžiai aiškiai atsiskleidė per 1941 m. birželio mėn. sukilimą ir 1944–1953 m. Lietuvoje partizaninio pasipriešinimo metu taikytas kariavimo praktikas. Tiesa, palyginus su tarpukario koncepcijomis, pakitusios sąlygos lėmė tam tikrus partizanų veikimo pokyčius. Tačiau 1944–1953 m. partizaninį pasipriešinimą Lietuvoje pažinti svarbu dar ir todėl, kad tai padeda aiškiau suprasti Lietuvos kariuomenėje tarpukariu numatytus kariavimo būdus. Tai paaiškina, kodėl šiame straipsnių rinkinyje atsидūrė Gedimino Petrausko, Aistės Petrauskienės ir Vykinto Vaitkevičiaus kolektyvinis straipsnis, tik iš pirmo žvilgsnio priklausantis visai kitam laikui ir karybos kontekstui.

¹³ Plg. SALO, Urmas. Estimation of Security Threats and Estonian Defence Planning in the 1930s. *Acta Historica Tallinnensia*, 2008, vol. 12, pp. 35–74; JOKUBAUSKAS, V. „Mažųjų kariuomenių“ galia..., p. 312–319.

¹⁴ DŽŪKŲ PARTIZANAS. Mūsų kovos būdai. *Kardas*, 1925-06-01, nr. 10, p. 5–6.

¹⁵ Plg. JOKUBAUSKAS, Vytautas. The Concept of Guerrilla Warfare in Lithuania in the 1920–1930s. *Baltic Region*, 2012, no. 2 (12), pp. 32–43; JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Vieni vieni“: šaulių rengimas partizaniniam karui 1924–1940 m. Lietuvoje. *Istorija*, 2012, t. LXXXVI, p. 11–24.

Koks bus būsimasis karas ir kokias smurto proveržio bei ekonomikos nustekenimo perspektyvas jis atvers, Lietuvos, Latvijos ir Estijos visuomenės, kurios išgyveno ir Didįjį karą, ir tai, ką jos sureikšmino kaip Nepriklausomybės karus, tarpukariu žinojo ne iš teorinių veikalų, bet iš savų patirčių. Nesibaigusio, būsimo karo, karo, kuriam reikia ruoštis, nuojauta buvo persmelkusi ne tik profesionalius karininkus ar aktyviosios tarnybos karius, bet ir didelę sukarintos visuomenės dalį. Būtent šis faktas paaiškina, kodėl, nepaisant visai kito konteksto, „Baltijos šalyse“ Ferdinando Focho žodžių, išstartų pasirašius Versalio taiką („tai ne taika, tai paliaubos dvidešimčiai metų“), prasmė tarpukariu galėjo būti suprasta paraidžiui.

Vokietijoje ir TSRS visą tarpukarį į naujus politinius darinius, atsiradusius erdvėje tarp šių dviejų valstybių, o ypač į Suomiją, Estiją, Latviją, Lietuvą ir Lenkiją, buvo žiūrima kaip į silpnus, savarankiškumo stokojančius, pavojų keliančius darinius, limitofus, ribines arba pakraščių valstybes (*Randstaaten*), prarastąsias teritorijas. Kai Vokietija ir TSRS 1939 m. rugpjūčio mėn. pasidalijo šį regioną į įtakos sferas, prasidėjo tai, ko daugelis su nerimu laukė – konvenciniai karo veiksmai (Lenkijos kampanija). Tie patys žmonės, tos pačios teritorijos, keliai ir miestai. Antrojo pasaulinio karo vokiečių generolai savo dienoraščiuose ir memuaruose mintimis vis nuklysdavo į 1914–1915 metus, kai Rusijos fronte kariavo būdami jaunesniaisiais karininkais, taip nesąmoningai sujungdami du pasaulinius karus į vieną. Lyg jokios taikos ir nebūtų buvę, o tik atokvėpis pajėgoms pergrupuoti ir sustiprinti...